

НОВИ ДАННИ ЗА РАЗКАЗА „ИДЕ ЛИ?“

Иван Вазов е от малцината наши писатели, които са оставили обширни сведения за възникване на своите творби, за първообрази и сюжети, за психографията на творчеството си. Такива сведения намираме както в самите произведения на писателя, тъй също и в разговорите му с проф. Ив. Д. Шишманов. Най-малко са сведенията и данните за белетристичните творби на Вазов и преди всичко — за разказите му. В последно време ни се удаде да открием интересни факти за един от най-хубавите Вазови разкази — „Иде ли?“, които ще бъдат предмет на настоящето съобщение.

В писмото си от 9 септември 1888 г. Ив. Вазов, по онова време политически емигрант в Русия, пише между другото на Константин Величков: „С удоволствие срещнах вчера в „Киевское слово“ (вестник в Киев) преведена новелата ти „Последното желание“. Преводът е сполучлив. Както се догаждам, той е направен от един български студент в Киевский университет, Ангел Теодоров“.

В ръкописната сбирка на музей „Иван Вазов“ се намери писмо на същия киевски студент — Ангел Теодоров до Ив. Вазов, в което четем следното: „Любезний бай Вазов! Надявам се да си получил номерата от „Киев. сл.“ и да си прочел своя разказ. Тука който го чети всеки останал доволен от негу; аз до колкото можах постарях са да стани и да излезе по-гладък и са надявам това да сам достигнал. . .“. И по-нататък. „Що са касай во Величкова, той е отколя готов и навярно и той ще бъде напечатан“.

Под писмото стои дата: 12 ян. Годианата не е дадена. По съдържанието на писмото личи обаче, че то е писано в началото на 1889 г. Разбираме още, че то е отговор на Вазово писмо, в което поетът се е интересувал за своя разказ и за разказа на К. Величков, изпратен също за „Киевское слово“. Защото изразът: „Що се касе во Величкова. . .“ не може да се отнася за разказа „Последно желание“, печатан в същия вестник още през септември 1888 г. Очевидно А. Теодоров има предвид друг разказ на Величков, който бил преведен на руски и бил готов за печат в началото на 1889 година.

Обращението, тонът на писмото и цялото му съдържание подсказват, че А. Теодоров ще е писал и други писма до Вазов, които не са достигнали до нас, както са неизвестни и писма на Вазов до А. Теодоров. Засега не разполагаме и с никакви по-конкретни данни за самия А. Теодоров. В посоченото вече негово писмо до Вазов той иска поетът да му изпрати тая своя драма, която „била играна в България“. Тук се касе за Вазовата драма „Руска“. В библиографската справка за преведените на руски Вазови творби, изпратена ни от Института по славяноведение при АН СССР, не виждаме данни за превод на „Руска“ от А. Теодоров¹. От писмото на Теодоров научаваме още, че нашият съотечественик бил във връзка и със С. С. Бобчев, от когото получавал вестници, материалите от които е използвал за „Киевское слово“. Той се е познавал навярно и с руския литератор А. Степович, адреса на когото праща на Вазов, по искането на последния. В Киев имало по онова време драматическо дружество и като негов рецензент Теодоров се заел да изучава драматическото изкуство.

През м. август 1957 г. Гос. Публ. Библиотека в Киев, отзовавайки се на нашата молба, изпрати фотокопия от Величковия разказ „Последно желание“, поместен в бр. 479 на „Киевское слово“ от 6 септ. 1888 г. и фотокопие от разказа „Ожидание“, с подпис И. Д. Вазов², напечатан в бр. 571 на същия вестник от 3 януари 1889 г. В писмо от 3 септ. 1957 г. Библиотеката съобщаваше, че през 1888 г. в „Киевское слово“ не са публикувани с подписа на Вазов никакви разкази.

¹ В тая справка няма изобщо сведение за превод на „Руска“ на руски език.

² Преводачът е дал Вазовите инициали според руското произнасяне името на поета — Иван Дмитриевич Вазов.

„Ожидание“ — това е Вазовият разказ „Иде ли?“. В руския вестник той има подзаглавие: „Разказ из времен сербо-болгарской войны. Досега ние знаехме, че за пръв път тоя разказ е печатан със заглавие „Стойанчо из Ветрен“ в съставената от Ст. Костов и Д. Мишев „Христоматия по изучаване словесността“ (Пловдив, т. II, 1889, стр. 384—387). Сега научаваме, че „Иде ли?“ е публикуван за пръв път на руски език във в. „Киевское слово“.

Във връзка с установяването на тоя факт възникват няколко въпроси, които ще бъдат засегнати тук накратко.

Нужно е преди всичко да се изясни — наистина ли в „Киевское слово“ излиза за пръв път „Иде ли?“, тъй като и т. II на „Христоматията по изучаване словесността“ излиза през 1889 г. За установяване на тоя факт ни помагат писмата на Ст. Костов до Ив. Вазов от края на 1888 и началото на 1889 г. От тия писма виждаме, че и през ноември 1888 г. съставителите са очаквали и получавали материали за т. II на Христоматията. Последното писмо на Костов до Вазов е от 25 януари 1889 г. Ако по това време е бил излязъл т. II на книгата, Костов без друго щеше да съобщи на Вазов за това. А в посоченото писмо той му пише едва за отзива на т. I от Христоматията, напечатан във вестника на Ст. Стамболов¹.

Как попада „Ожидание“ в „Киевское слово“?

Стефан Костов се е обръщал често към народния поет с молба да изпраща за Христоматията различни художествени произведения — оригинални и преводни. В писмо от 5 юли 1888 г., като изпраща няколко преводни стихотворения, Вазов пише: „Разказ не Ви пращам. От написаните, които имам, ни един не намирам подходящ за книгата Ви.² Сетих се, че имам такъв в книгата си, що оставих в Пловдив, сега, навярно, пренесени в София³. Ако желаете, попитайте, брата ми Бориса, дали не може да намери това малко разказче. То е епизод от сръбската война, но названието му не помна. Там се разказва за един войник от Ветрен, който се незавърнал от войната. Борис трябва да се сети. В случай че го одобрите, пратете ми ръкописа, а още по-добре коректурата, за да направа там едно незначително, но необходимо изменение“.⁴

Не е трудно да се досетим, че Костов е пратил по пощата разказа, и Вазов, който навярно се е познавал вече с А. Теодоров, е дал „Стойанчо из Ветрен“ да се преведе и обнародва в „Киевское слово“. От Вазовите писма до Ст. Костов и К. Величков, както и от разказа „Изпъденият марш“ знаем, че поетът е бил в Киев през м. юли 1888 г. за тържествата по случай 900-годишнината от покръстването на русите. Възможно е също тъй по време на тия тържества Вазов да се е запознал с А. Теодоров и впоследствие да му е изпратил разказа си.

Нужно е да изтъкнем, пътьом макар, една характерна черта на творчеството на видния наш класик. Касае се за известна успоредност при разработването на някои важни теми, които са държали понякога години наред неговото внимание и творческо въображение. Вазов възпява борбите на българския народ за освобождение от турско иго и в лириката си („Пряпорец и гусла“, „Тъгите на България“ и др.), и в белетристиката („Немили-недраги“, „Неотдавна“, „Апостолът в премежdie“ и пр.) и в драмата („Руска“, „Хъшове“). Априлското въстание дава сюжети за „Епопея на забравените“, „Под игото“, за едноименната драма и др. Същото наблюдаваме в историческите повести, разкази, поеми, балади, както и в творби с по-ограничена сюжетна рамка.

Така е и с темите, подсказани от Сръбско-българската война. Поетът очевидно не е могъл да изрази докрай мъката и скръбта си, породени от тая братоубийствена война

¹ Вж. „С в о б о д а“, III, бр. 233, 8 януари 1889, стр. 4.

² Касае се за разказите „Дядо Нистор“, „Тъмен герой“, „Сладкодумен гост на държавната трапеза“, „Епоха-кърмачка на велики хора“ и др. Вазов не ги намира „подходящи“ за Христоматията, защото голяма част от тия разкази визират управлението на Стамболов.

³ От писмата на Вазовата майка и сестра му Вѐла до него виждаме, че домашните на поета не се били още преместили от Пловдив в София.

⁴ Вж. В. В ъ л ч е в, Иван Вазов, Непубликувани писма. София, БАН, 1955, стр. 90.

в стихосбирката си „Сливница“ и още в Пловдив замисля и написва цикъл разкази със същата тематика.

Първият печатан разказ от тоя цикъл е „Подпоручик Вълко“ (Пловдив, 1886). Той има подзаглавие: „Разкази от сръбско-българската война“. Това подзаглавие ни подсказва, че Вазов е замислил именно цикъл разкази, които не е могъл да напечата поради настъпилата с детронирането на Ал. Батенберг политическа криза.

В малката книжка „Подпоручик Вълко“, непосредствено преди самия разказ, има едно Вазово писмо, което и досега не е привлякло вниманието на литературните работници. То е интересно между другото с това, че в него за пръв път поетът поменава името на героя от „Иде ли?“. Озаглавено е: „Писмо до дяда попа в с. К.“ Засега остават неизвестни и адресанта на писмото, и селото. Ние ще приведем само някои места от писмото:

„Дядо попе, ти ме срещна татък къде село Бошуля, като отивах от Пазарджик за към Ветрен. . . Бехте испращали Стоенча до Ветрен. Бог да ти го поживи. Но всичко се мина. . . Ти се спря и ми рече:

— Добра среща, господине, за къде тъй?

Аз ти отговорих.

— На войната ли? дето се пролива християнска кръв, като река. . . Хай добър час, аз ща се моля да те закриля господ, па поздрави наш Стоенча, ако го видиш. . . Господине, па да ми напишеш някоя историйка за тие работи. Чуваш ли? армаган искам“.

Към края на писмото четем:

„Сбогом. Отпиши ми харесва ли ти се тая историйка,¹ както и другите които ща ти пиша (к. м., В. В.). Прочети ги, и ако ти се видат слаби, не се кай: те са верни“.

Тук имаме още едно потвърждение, че Вазов е замислил цикъл разкази от Сръбско-българската война.

Трябва да добавим, че без по-специално проучване не може да се заключи — дали този Стоенчо, който се поменава в писмото, е първообраз на Вазовия герой от „Иде ли?“ Както знаем, синът на баба Цена от тоя разказ има по-друга съдба от съдбата на дядо поповия син (или внук?). Но възможно е писателят да е изменил съдбата му с оглед на своите художествени цели.

Неизвестно е как е бил озаглавен първоначално разказът. Възможно е още в Пловдив Вазов да го е озаглавил „Стоянчо из Ветрен“. Заглавието „Иде ли?“ е дадено значително по-късно — през 1891 г., когато Вазов предприема да издаде повестите и разказите си в три тома.²

Показателен е начинът, по който Ив. Вазов се отнася към своя разказ. Той е написал високо художествено произведение, което се чете с истинска наслада и по-късно постоянно се помещава в христоматии, сборници, антологии, превежда се, илюстрира се от художници, а пише за него на Костов като за нещо най-обикновено. Няма нито ред, който да подсказва авторско самомнение, нито нотка, която да напомня за повишено честолюбиво самочувствие. Дали Вазов не е знаел какво е написал? Би било погрешно да се приеме такова едно мнение. Вазов говори и пред Шишманов с тоя спокоен тон за много свои прекрасни произведения.

Как е преведен Вазовият разказ на руски?

Видяхме вече признанието на преводача, че „доколкото можал“ той се старал разказът да излезе „по-гладък“, че който в Киев го прочел, останал доволен. От писмото се вижда, че нашият съотечественик в Киев не е имал много висока литературна и езикова култура и затова е вярвал, че е успял да постигне добър превод на разказа.

¹. Вазов има пред вид разказа „Вълко на война“.

². Вж. Съчинения на Иван Вазов. Повести и разкази, т. I—III, София, 1891—1893. Както сам авторът ни съобщава в своето „Предисловие“ към първия том, между разказите, на които е променил заглавието, е и „Стоянчо из Ветрен“, напечатан за пръв път в тоя том със заглавие „Иде ли?“

А читателите в Киев навярно наистина са одобрили превода, защото не са имали представа за истинските художествени качества на оригинала.

Нужни са няколко само съпоставки, за да се види какво е изгубил Вазовият разказ в руския превод:

Вземаме началния пасаж:¹

Каква мъгла, какъв гъстък думан беше паднал оная есен във Ветрен! Влажно, мокро, ситен дъжд пръска, небето се растопило на студена пара и примазало низките къщи на селото. А из разкаляната улица гълчка, шум, върволяк. Фаетони запрегнати в дъргливи конье, волски кола, натоварени с военни потреби, селяне возачи, добитък — заприщят улицата между двете ханчета. Из тая бъркотия промушва се войска от новобранци, едни облечени в сълдатски шинели, други в кожуси с кожи, обърнати отвън, повечето наметнати с дрипави черги, преправени на ямурлуци, с подгизнати цървули, препасани с редове патрони, с пушки на рамо, окичени със стръкове зеленика, на които висят натъпкани торби. . . Студено, кал до колене, лапавица, поразия, а те пеят ли пеят. . . Весели „печенег и!“

Както се вижда, картината, в която Вазов е нарисувал ентусиазма на българските войници, е предадена непълно. Липсва оная емоционалност, липсват ред думи, изрази, възгласи, които говорят за бодрото настроение на селските синове, липсват подробности, характерни за белетристичното майсторство на народния поет.

Почти навсякъде неточният превод е съпроводен с не малко пропуски в текста. Пропуснати са например репликите: „ — У, я го виж, Рангел минува“; „ — Стояне! викна премаляла девойката“, както и следващият нататък текст: „Но гласът им заглъхва в шуматевицата, Стоян се изгуби във войската, а войската в мъглата. Майката гледа все нататък и нищо не види“. Пропуските на отделни думи, изрази и цели фрази накърняват целостта на разказа, обедняват образите, предават незадоволително богатия поетичен стил на това вълнуващо Вазово произведение.

Неумението на преводача да вниква в душевния мир на героите личи добре в предаване срещата на баба Цена с дядо Петър (тълкуването на съня) и особено в писмото на Стояна до майка му. Ето как е у Вазов това място и съответно — в превода:

„Ето що казваше писмото:

„Мале, пиша ти това писмо, че съм живо и здраво и че победихме сърбете. Слава, да живее България! Аз съм здрав, и Рангел Стойнов е здрав, и вуйчов Димитър

Превод:

Густой туман спустился над селом Ветрен. Сыро, холодно, накрапывает мелкий, частый дождик. С грязных улиц неся шум, крики и говор. Фаетоны, запряженные парами взмыленных лошадей, от которых облаками валил пар, повозки, запряженные волами, нагруженные военными припасами, погонщики скота, селяне, — все это загромоздило улицу между двумя постоянными дворами. Среди этого табора проходили новобранцы; одни из них были одеты в солдатские шинели, другие в полушубки, а большая часть закутаны в ткани шали, обуты в опанки, подпоясаны в несколько рядов патронами. На плече у всех ружья, а на спиной торбы с припасами. Холодно, грязь до колен, но со всех сторон раздаются бойкие песни“.

„Вот что было в письме: „Мамаша, пишу это письмо, чтобы ты знала, что я жив и здоров и дядин Дмитро здоров и кланяется своей матери. Сербы постоянно на

¹ Текстът, даден с разредка, е пропуснат в превода. Съпоставките са правени с текста на „Стоянчо из Ветрен“ от „Христоматия по изучаване словесността“.

е здрав и праща много здравье на майка си. Сърбете все стрелят в плутон и в залпове, ама се плашат много от ура. Прибери ми от Цветанови новия ремик, гдето го забравих, че може да го поразят децата. Утре ще гоним през Драгоманските проходи и, като се върна, ще донеса на Кина армаган от Ниш, а тебе пращам един лев, да си го харчиш, а Радулча ще науча как пеят гранатите. И те поздравлявам. Твой покорен син

Стоян Добрев.

Много здравье и на чича Петра. Щях да му пратя една сърбска пушка, ама сега нямаше как. Много надалеч бият, но не мерят добре. Мамо, па много здравье и на Стоянка“.

Зарадва се Цениното тъжно сърце, затече се със старите си кокали у Стоенкини, с писмото. Радост голяма. Но най-много се радва Радулчо за новата песен, на която бачо му ще го научи“.

Всеки език има своите особености, поради които не всякога могат да бъдат преведени буквално или точно някои места в дадено произведение. Обиграният преводач обаче всякога може да намери възможност да предаде вярно мисълта на автора. Както се вижда обаче от посочените места, преводачът на Вазовия разказ не е бил в повечето случаи затруднен от своеобразни изрази, непреводими диалектни форми или други особености на фразата. Във всички почти случаи той е вървял към съкращения на оригиналния текст. Особено характерен в това отношение е следният пасаж:

Заранта баба Цена отиде рано в черкова. Тя развали лева, пратен от Стоенча, купи вощеници и залепи пред всичките икони на алтаря. Тя се върна у тях с прояснено лице.

— Как как, днес е тука, утре Коледа... не е край, шушне си тя. Света Богородичке, доведи ми го, ангелчето... Исусе Христе, зарадвай ме...

Дотърча Кина и обади, че се завърнали и други селяне.

Баба Цена се намръщи. — Стига си ми носила мюждето, ами иди, та посрещни бача си, както чинат другите хора, — избъбра тя сърдито. Ех ти, сърце майчино!

— Мамо, и аз искам да ида с кака! извика Радулчо.

И двете деца се затекоха нагоре из снежната улица и излязоха на шосето, на къра.

нас нападат, но очень боятся нашего „ура“. Завтра перейдем Драгоманский проход. Когда вернусь, принесу тебе из Ниша подарков, а теперь посылаю один франк.

Поздравляю и целую тебя. Твой сын Стоян Добрев.

Кланяйся дяде Петру. Я хотел послать ему сербское ружье, но не было возможности. Они очень далеко бьют, только неверно“.

Обрадовалось сердце Ценино; поспешила она домой рассказать содержание письма своим“.

Утром она сказала своей старшей дочери: иди встречать Стояна. Маленький мальчик тоже отпросился на встречу брату. Дети отправились по улице и вышли на шоссе, на шоссе, на шоссе.

Виждаме, че за руския читател са останали непоказани съществени моменти в разказа, които ни разкриват тъжното състояние на бедната жена, лютата скръб, тревогата, съмнението, разяждали много дни нейната душа.

Повече съпоставки са излишни. Направените достатъчно характеризират превода на А. Теодоров. Все тъй бедно е предадена и последната вълнуваща сцена — очакването на Стояна във от селото от Кина и Радулчо, тревожните въпроси и разговори на децата с войници и офицери.

Би могъл да възникне въпрос: дали у преводача трябва да се търси вината за посочените тук (пък и за непосочените) слабости и пропуски в превода? Не е ли пратил Вазов на А. Теодоров по-кратка редакция на разказа, която именно е послужила за превод?

По начало такава възможност е допустима. Вазов може да е пратил за превод първоначалната редакция, която е получил от България чрез Ст. Костов. Макар той да е искал ръкописа (или коректурата), за да направи в него едно „незначително“ изменение, знаейки неговия начин на работа, ние можем да допуснем, че той значително е преработил и разширил разказа.

Но това е все пак само едно предположение. Могат да бъдат приведени някои доводи, които говорят в полза на едно схващане, че редакцията на разказа, която Теодоров е получил за превод, не е била по-кратка от текста на „Стоянчо из Ветрен“, поместен в „Христоматия по изучаване словесността“.

Трябва преди всичко да се има предвид, че Вазов не е разполагал с много време за основна преработка и разширяване на първоначалния текст, особено, ако е получил разказа си в коректура. Пък и като четем преведения разказ, след като познаваме бележитичното майсторство на Вазов и по-специално как то е проявено в „Стоянчо из Ветрен“ в „Христоматията“, трудно можем да допуснем, че А. Теодоров е бил близо до Вазовия оригинал — първоначален или преработен.

Че текстът, от който е направен преводът в „Киевское слово“, е бил не по-кратък от текста в „Христоматията“, виждаме и от последния пасаж в преведения разказ. След последната фраза в „Стоянчо из Ветрен“: „А веяницата страшно вееше“, в „Ожидание“ имаме още и следният текст: „А вьюга злится и бедная мать все ждет с токою своего сына, белые кости которого завоевает та-же [вьюга там]¹ далеко на одном из полей [боев несчаст]ной войны между двумя братскими народами. . . Бедная мать.“

Да допуснем, че А. Теодоров ще си е позволил да „дописва“ Вазова, би било твърде неоснователно и неприемливо. С много по-голямо основание можем да приемем, че този текст е съкратен или от цензурата в България при отпечатването т. II на „Христоматията“, или от самите Ст. Костов и Д. Мишев, които, прочели веднъж в „Свобода“ рязката критика за т. I на книгата си, ще са поискали да отстранят тия редове от разказа, които говорят за една безумна авантюра. Тоя последен текст виждаме във всички послешни редакции на Вазовия разказ.

Такива са изводите по набелязаните въпроси, до които можем да дойдем въз основа на данните, с които разполагаме засега. По-конкретни анализи могат да се направят само ако се намерят други документи или самите коректури на Вазовия разказ, но това едва ли може да се очаква.

ВЕЛИЧКО ВЪЛЧЕВ

¹. Думите в квадратните скоби са нечетливи във фотокопието.